

УДК: 347.67

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НЕДІЙСНОСТІ ЗАПОВІТУ

В. І. КРАТ,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

м. Харків

Стаття присвячена окремим аспектам недійсності заповіту. Проаналізовано недійсність заповіту крізь призму часу складення заповіту. Зроблено висновок, що «час складення заповіту» має містити дату (день, місяць, рік), годину, хвилину його складення; не належить до форми та змісту заповіту; за своєю суттю є реквізитом заповіту. Відсутність у заповіті вказівки на годину та хвилину його складення не повинно мати наслідком його недійсність.

Ключові слова: недійсність, недійсність правочинів, недійсність заповіту, час складення заповіту.

У нотаріальній практиці склалося неоднозначне ставлення до тлумачення положень ч. 1 ст. 1247 Цивільного кодексу України¹ в контексті того, що охоплює собою «час складення заповіту» й чи впливає відсутність часу складення в заповіті на його дійсність.

У судовій практиці сформувалася позиція, згідно з якою час складення заповіту має включати годину та хвилину, і незазначення їх призводить до порушення вимог щодо форми заповіту. Наприклад:

а) Верховний суд України вказав, що відповідно до ст. 1247 ЦК України заповіт складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. У спірному заповіті вказано, що його складено ОСОБА_8 та посвідчено в м. Павлівське, проте судом установлено, що заповіт посвідчено за місцем проживання спадкодавця: АДРЕСА_1. Крім того, у заповіті не вказано час його складення (годину, хвилини).

За таких обставин не можна погодитися з висновком суду про

¹ Далі – ЦК України.

відповідність заповіту, складеного ОСОБА_8 25 березня 2008 року на користь ОСОБА_7, вимогам законодавства щодо його форми та посвідчення [1];

б) Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зауважив, що порядок посвідчення заповіту при свідках передбачено ст. 1253 ЦК України. Також судами залишено поза увагою та не враховано, що у спірному заповіті не вказано час його складання (годину, хвилини), спадкодавець, поставивши підпис, не зазначила своє прізвище, ім'я, по батькові, не з'ясовано, чому заповіт складений без присутності свідків, але був у голос прочитаний заповідачу та чому заповідач власноручно не склала заповіт, якщо вона мала повну цивільну дієздатність. Крім того, судом не було перевірено, чи був спірний заповіт зареєстрований у Спадковому реєстрі державної реєстрації у порядку затвердженому кабінетом Міністрів України. Відповідно до ч. 1 ст. 1257 ЦК України нікчемним є заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення [2].

Для з'ясування змістовного наповнення словосполучення «час складення заповіту» та впливу його відсутності на форму заповіту, необхідно проаналізувати:

- а) історичний ракурс формування конструкції «час складення заповіту»;
- б) час складення заповіту крізь призму форми та змісту правочину .

Така конструкція в ст. 1247 ЦК України як «час складення заповіту» з'явилася під впливом ст. 541 ЦК УРСР 1963 р. (ст. 540 ЦК РРФСР 1964 р.). Заповіт повинен бути складений в письмовій формі із **зазначенням місця і часу його складення**, підписаний особисто заповідачем і нотаріально посвідчений (ст. 541 ЦК УРСР 1963 р.).

У науково-практичній літературі при коментуванні положень ст. 541 ЦК УРСР 1963 р. (ст. 540 ЦК РРФСР 1964 року), наприклад, вказувалося:

– стаття 540 містить вимогу про вказівку місця і часу складення. Ці реквізити мають особливе значення у випадку: а) коли оспорується заповіт, і є докази того, що заповідач не міг в цьому місці або в цей час його скласти;

б) коли виникає питання про дієздатність заповідача в момент складення заповіту; в) якщо наявні два чи більше заповіти й потрібно встановити, який з них, як більш пізній, має силу [3, с. 791]²;

– час (дата) посвідчення заповіту має більше практичне значення. Дата посвідчення і є часом його складення. Залежно від часу вчинення заповіту вирішуються питання про: дійсність заповіту з точки зору дотримання форми, бо форма заповіту визначається за законом, який був чинним на момент вчинення заповіту; дієздатність заповідача; значення цього заповіту у співставленні його з іншими заповітами того ж спадкодавця, складеними в інший час [5, с. 8].

Аналіз викладених позицій надає можливість зробити висновок, що час складення заповіту:

- а) розцінювався як реквізит заповіту, а не як вимога щодо форми чи змісту;
- б) визначався за допомогою дати посвідчення заповіту.

Використання в ст. 1247 ЦК України такої темпоральної категорії, як «*час*» детермінує потребу встановити, в якому значенні її вжито. При цьому потрібно враховувати, що в главі 18 ЦК України відбулося розмежування:

- *строку як певного періоду* та його одиниць виміру (рік, місяць, тиждень, день, година);
- *терміну як певного моменту* і, відповідно, його «координат» (календарна дата або вказівка на подію, яка має неминуче настати).

Системний аналіз положень ЦК України свідчить про те, що категорія «часу» змістовно неоднорідна й залежно від спрямованості нормативного регулювання може набувати досить різного значення. Наприклад, **час** як:

- **строк**. Зокрема, від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується **з урахуванням часу, що минув до його зупинення** (ч. 3 ст. 263 ЦК України);

² Таке пояснення часу складення заповіту та його значення навіть знайшло своє втілення в роз'ясненнях Міністерства юстиції СРСР [Див.: 4].

– **термін**. Наприклад, покупець має право повністю оплатити товар у **будь-який час** у межах встановленого договором періоду розстрочення його оплати (ч. 4 ст. 706 ЦК України).

Як наслідок, це зумовлює потребу розглянути час складення заповіту в контексті строку та терміну.

У разі якщо час тлумачити як строк, то має бути визначено його початок та закінчення складення. Тобто, в цьому випадку в заповіті мало б міститися як початок (дата, година, хвилина), так і закінчення складення (дата, година, хвилина).

За умови, що час складення трактується як термін, то має бути вказано тільки момент, у який відбулося завершення його складення (дата, година, хвилина).

Проте зміст ч. 1 ст. 1247 ЦК дозволяє припустити, що час складення заповіту слід розуміти як термін. Це зумовлює висновок про те, що він повинен містити *дату (день, місяць, рік), годину, хвилину*. Додатковим аргументом на користь того, що слід вказувати саме годину та хвилину складення заповіту є вживання в ч. 1 ст. 1247 ЦК України слова «складення», яке характеризує процес завершення вираження і викладення волі заповідача.

Потреба в деталізації цього моменту зумовлена тим, що вказівка такого реквізиту заповіту направлена, зокрема, на:

– вирішення «конкуренції» заповітів. Наприклад, якщо в один і той самий день особа складає три заповіти і посвідчує їх у різних нотаріусів. Відсутність вказівки на годину та хвилину складення заповіту ускладнить встановлення того, який заповіт складений пізніше;

– створення допоміжних конструкцій для визначення дієздатності заповідача.

Необхідність аналізу форми правочину зумовлена тим, що при викладенні ст. 1247 ЦК України «час складення» використано поряд із «письмовою формою».

У доктрині під формою правочину розуміється спосіб вираження волі

сторін та/або його фіксація [6, с. 22]. Проте розуміння «часу складення заповіту» як певного моменту (дати, години, хвилини), коли завершилося вираження волі спадкодавця, навряд чи дозволить кваліфікувати вказівку на час як елемент письмової форми.

Зміст правочину – це сукупність умов, викладених у ньому [7, с. 282]. Аналіз положень книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати, що зміст заповіту складає розпорядження заповідача відносно належних йому прав та обов'язків. Тобто розпорядження, як правило, про призначення спадкоємців та розподіл між ними належних спадкодавцю прав та обов'язків.

Втім «час складення заповіту» як певна часова категорія, сутнісно відмінний від розпоряджень спадкодавця, спрямованих на визначення юридичної долі його прав та обов'язків.

Варто звернути увагу на правові наслідки відсутності вказівки на годину та хвилину в заповіті. Правові наслідки недотримання певних вимог зазвичай пов'язують із недійсністю заповіту. У ч. 1 ст. 1257 ЦК України закріплено, що заповіт, складений з порушенням вимог **щодо його форми та посвідчення, є нікчемним**.

Неможливість кваліфікації «часу складення заповіту» як елементу письмової форми зумовлює твердження про недопустимість нікчемності правочину у разі відсутності в заповіті години та хвилини його складення³.

Таким чином, можна зробити висновок про таке:

- а) «час складення заповіту» має містити дату (день, місяць, рік), годину, хвилину його складення;
- б) «час складення заповіту» не належить до форми та змісту заповіту;
- в) «час складення заповіту» по своїй суті є реквізитом заповіту;
- г) відсутність у заповіті вказівки на годину та хвилину його складення не повинно мати наслідком його недійсність.

³ Оригінальний підхід закріплено в ЦК Грузії щодо відсутності дати складення заповіту. Згідно зі ст. 1368 ЦК Грузії відсутність дати зумовлює недійсність тільки в тому випадку, якщо не будуть усунуті сумніви з приводу дієздатності заповідача під час складення, зміни чи скасування заповіту, а також при наявності кількох заповітів [8, с. 679-680].

Список літератури:

1. Ухвала Верховного суду України від 28.04.2010 р. у справі № 6-15249св09 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9341861>.
2. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.12.2011 р. у справі № 6-34678св11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20207082>.
3. Комментарий к ГК РСФСР / под ред. О. С. Иоффе, Е. А. Флейшиц. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Юрид. лит., 1970. – 824 с.
4. О направлении практического пособия для государственных нотариусов по вопросам охраны прав граждан на наследование личной собственности: письмо Минюста СССР от 21.04.1980 г. № К-11-340 [Электронный ресурс] // Справочная правовая система «КонсультантПлюс Проф».
5. Бондарев Н. И. Завещания, приравняемые к нотариальным, и их исполнение : научное издание / Н. И. Бондарев, Э. Б. Эйдинова. – М. : Юридическая литература, 1975. – 61 с.
6. Крат В. I. Форма правочину / В. I. Крат // Нотаріат для вас. – 2011. – № 5 (139). – С. 21–29.
7. Крат В. I. § 1–5 Глави 11 Правочини / В. I. Крат // Цивільне право : підруч. : у 2 т. / за ред. В. I. Борисової, I. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Х. : Право, 2014. – Т. 1. – С. 270–301.
8. Гражданский кодекс Грузии / научн. ред. З. К. Бигвава. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 748 с.

Крат В. И. Отдельные аспекты недействительности завещания.

Статья посвящена отдельным аспектам недействительности завещания. В статье анализируется недействительность завещания сквозь призму времени составления завещания. Делается вывод, что «время составления завещания»: должно содержать дату (день, месяц, год), час, минуту его составления; не принадлежат к форме и содержанию завещания; по своей сущности является реквизитом завещания. Отсутствие в завещании указания на час и минуту его составления не должно иметь следствием его недействительности.

Ключевые слова: недействительность, недействительность сделок, недействительность завещания, время составления завещания.

Krat V. I. Separate aspects nullity of testament.

The article is sanctified to the separate aspects nullity of testament. Nullity of testament through the prism time drafting of testament is analyzed in the article. Drawn conclusion, that «time drafting of testament»: must contain a date (day, month, year), hour, minute of his drafting; does not belong to the manner and matter of testament; on the essence is the essential element of testament. Absence in the testament of pointing on a hour and minute of his drafting must not have investigation of his nullity.

Key words: nullity, nullity of transactions, nullity of testament, time drafting of testament.